

Шкварчук С. С.,

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, м. Чернівці

## ФУНКЦІЇ ЕПТОНІМІВ Й.В. ГЕТЕ ЯК ПРЕЦЕДЕНТНИХ ФЕНОМЕНІВ НІМЕЦЬКОЇ ЛІНГВОКУЛЬТУРИ

У статті розглянуто функціональні характеристики ептонімів Й.В. Гете як прецедентних феноменів сучасної німецької лінгвокультури, зокрема проаналізовано їх номінативну, персуазивну, парольну та людичну функції.

**Ключові слова:** Й.В. Гете, ептоніми, прецедентні висловлювання, авторські цитати, афоризми, фразеологія, лінгвокультурологія.

В статье рассматриваются функциональные характеристики эпонимов Й.В. Гёте как прецедентных феноменов современной немецкой лингвокультуры, в частности проанализированы их номинативная, персуазивная, парольная и людическая функции.

**Ключевые слова:** Й.В. Гёте, эпонимы, прецедентные высказывания, авторские цитаты, афоризмы, фразеология, лингвокультурология.

The article reviews the functional features of J.W. Goethe's eponyms as the precedent phenomena of the modern German linguo-culture, namely their nominative, persuasive, password and gaming functions.

**Key words:** J.W. Goethe, eponyms, precedent utterances, author's quotations, aphorisms, phraseology, linguo-cultural studies.

У сучасній мовознавчій науці спостерігається підвищення інтересу дослідників до традиційно периферійних фразеологічних одиниць – прислів'їв, приказок та крилатих висловів (ептонімів), які виступають "прецедентними феноменами" (Д. Гудков, В. Карасик, Ю. Караулов, О. Найдюк, О. Нахімова, А. Приходько, Т. Радбіль, Г. Слишкін) відповідних лінгвокультур. Показовими в цьому аспекті є ептоніми Й.В. Гете, які активно залучаються східно- та західноєвропейськими дослідниками при вивченні німецького менталітету та описі окремих лінгвокультурних концептів (О. Бабаєва, А. Приходько, К. Кусько, В. Козловський, К. Демідкіна, Ш. Басиров, Б. Нусс, М. Радерс та ін.). Щодо особливостей функціонування крилатих висловів письменника в сучасній німецькій мові, то цій проблемі присвячено порівняно невелику кількість публікацій (див. статті В. Мідера, Ф. Мьобуса, М. Радерс та ін.). Наша стаття має на меті частково ліквідувати цю прогалину і на основі аналізу періодичних видань ("Der Spiegel", "Die Zeit", "Frankfurter Allgemeine Zeitung" (FAZ), "Süddeutsche Zeitung" (SZ) та "die tageszeitung" (taz)) описати функції ептонімів класика, які виконуються ними як прецедентними феноменами німецької лінгвокультури.

За Г.Г. Слишкіним, думку якого підтримує й багато інших дослідників прецедентності, основними з них є номінативна, персуазивна, парольна та людична [5, с. 92-112].

**I. Номінативна функція.** Поняття номінації у проекції на прецедентні феномени трактують за В.Г. Гаком у широкому смислі – як позначення всього того, що віддзеркалюється і пізнається людською свідомістю: предметів, осіб, подій, якостей, переживань тощо (див. [1, с. 314-315; 5] та ін.). Таким чином, КВ можуть виступати в мовленні готовими блоками-номінантами із раніше засвоєних текстів. При цьому вони виконують роль своєрідних "асоціативних стимулів", активізуючи у свідомості реципієнта окремі аспекти значущого в лінгвокультурі тексту-першоджерела. Візьмемо, як приклад, застосування КВ у якості коментаря до фото із зображенням солдатів албанської терористичної організації "Армія звільнення Косова":



UCK-Kämpfer in Mazedonien: "Die Geister, die ich rief"

У статті про громадянську війну у Македонії, що має підзаголовок "Terrorismus made in USA" ("Тероризм, виготовлений в США"), автор звинувачує НАТО та Америку у підтримці згаданої вище терористичної організації (UCK):

*Während des Kosovokrieges gegen den serbischen Diktator Milosevic standen die von den USA geführten Alliierten ganz auf Seiten der albanischen Kosovo-Befreiungsarmee UCK. Jetzt, da Milosevic entmachtet ist und die Reste der UCK sich gegen Mazedonien wenden, stellt sich die wenig demokratische Gesinnung der früheren Freiheitskämpfer heraus. Nun plötzlich, so verkündet Verteidigungsminister Rudolf Scharping vollmundig, handelt es sich um "albanische Terroristen", von denen man sich "nicht auf der Nase herumtanzen" lassen dürfe [SPIEGEL online, 21.03.2001].*

Називаючи бійців *“Die Geister, die ich rief”* (дослівно *“духи, яких я викликав”*), автор апелює до добре відомого в німецькій лінгвокультурі крилатого виразу із балади Гете *“Der Zauberlehrling”*. Значення КВ, за словником Дуден, *“bewusst eingesetzte Kräfte, die außer Kontrolle geraten sind”* [6, с. 245] – *“свідомо задіяні сили, які вийшли з-під контролю”* мотивоване ситуацією з програмного вірша, у якому учень чаклуна, покликавши собі на підмогу духів, сам не зміг з ними впоратись. У такий спосіб використаний для позначення бійців ептонім апелює до мовного досвіду колективу, викликаючи у свідомості рідномовців конкретну прецедентну ситуацію із балади. Асоціативний ланцюг можна зобразити наступним чином: прецедентний вислів (цитований КВ) → прецедентна ситуація (сюжетні колізії твору) → прецедентний текст (балада Гете).

Відзначимо, що, виконуючи функцію номінації, КВ водночас інформують про певний стан справ та показують ставлення мовця до подій, що описуються. Тобто можемо говорити про одночасне накладання декількох функцій, у даному випадку – номінативної, інформативної та характеризуючої. Їх розрізнення в ряді випадків ускладнене. Це засвідчує і використання відомої цитати Фауста у наступному фрагменті:

*Mehr und mehr Technik. Doch die Verständigung über die Technik bricht zusammen. Die “Informationsgesellschaft” hat Kommunikationsprobleme. Selbst wenn die Bedienungsanleitungen verständlich sind, trifft für sie nicht selten der Faustsche Seufzer zu: “Was man nicht weiß, das eben brauchte man Und was man weiß, kann man nicht brauchen”* [ZEIT, 10.8.1990, Nr. 33]. За допомогою ептоніма автор образно змальовує своє обурення надто довгими, часто непрактичними інструкціями до електроприладів, водночас інформуючи про саму суть проблеми: *“Bo треба нам, чого не знаєм ми, / Що знаємо – з того пуття немає”* (переклад М. Лукаша).

За нашою вибіркою, номінативну функцію КВ Й.В. Гете виконують у 65 % аналізованих фрагментів. Підкреслимо, що саме ця функція є основною і для КВ нереченнєвої структури, що перейшли до класу ідіом (напр. *des Pudels Kern* – суть справи, *Schall und Rauch* – ніщо, пустий звук та ін.)

**II. Персуазивна функція.** Звернення до слів Й.В. Гете як елітарної мовної особистості німецької лінгвокультури, *“яка має перевагу з погляду енциклопедичної, лінгвістичної й інтерактивної компетенції”* [4, с. 73], може слугувати засобом переконання реципієнта. У цьому випадку мова йде про виконання ептонімом персуазивної функції. Наприклад, у наступному фрагменті автор, розглядаючи побоювання німців щодо активного використання англійської мови у багатьох сферах суспільного життя, заспокоює читачів, беручи собі на підмогу відомий КВ *“Хто не знає жодної іноземної мови, той не знає і своєї рідної”*:

*... Angesichts der Flut von Anglizismen in Medien und Werbung und des Vormarschs des Englischen bangen deutsche Sprachhüter um ihre Muttersprache. Dabei wusste schon Johann Wolfgang von Goethe: “Wer fremde Sprachen nicht kennt, weiß nichts von seiner eigenen”* [ZEIT, 2001, Nr. 38].

Поданий цитований фрагмент не є однозначним. У ньому відбувається злиття двох функцій: персуазивної та людичної (див. далі), тому що тут відчутна й іронічна тональність (у нових умовах глобалізації німцям потрібно знати англійську, щоб зрозуміти численні запозичення у своїй рідній мові).

При використанні авторських цитатних фрагментів у публіцистичному тексті часто зустрічаємо й посилення прагматичного ефекту переконання. Така інтенсифікація досягається передовсім за допомогою застосування модальної частки *schon*: *schon Goethe wusste, wie schon Goethe sagte, schon Goethe warnte, mahnte* тощо. Характерним є одночасне використання темпоральних маркерів. Напр.:

*Ein Finanzminister erkannte schon vor über zweihundert Jahren: “Nach Golde drängt, am Golde hängt doch alles”* [ZEIT, 2001, Nr. 41].

Посилує вплив на реципієнта і підкреслення загальновідомості та вживаності цитованих фрагментів: *dieses zum klassischen Sprichwort gewordenen Goethe-Zitat, dieser vielzitierte Satz des Mephisto, Goethes ewige Wahrheit, die berühmten Schlußverse des “Faust II”, die großen Faust-Zitate, das vielzitierte Wort, das alte Goethe-Wort, dieser sprichwörtlich gewordene “Faust”-Vers, die totgeredete Goethe-Maxime*. Вони підкреслюють статус КВ як загальновідомих фактів чи незаперечних аргументів, *“вічних істин”*, що не потребують доказів, оскільки перевірені часом, тобто досвідом попередніх поколінь.

Варто відзначити, що при введенні ептонімів із використанням метамовного коментування (різнорідних експліцитних вказівок на цитування автора) чи графічним виділенням лапками, адресант витримує водночас певну дистанцію по відношенню до КВ. Таким чином підкреслюється, що дані фрагменти не є власне авторськими і адресант не несе відповідальності за його зміст. Інколи авторська позиція взагалі може не збігатися зі змістом КВ, уведення якого служить у такому разі своєрідним відправним пунктом для вираження принципово протилежної позиції. Напр.:

*“Getreter Quark wird breit, nicht stark”, glaubte Goethe. Stimmt natürlich nicht. Wie schön ist es doch beim Familienkaffee am Sonntag immer wieder, den alten Schoten der Verwandtschaft zu lauschen* [SZ, 29.09.2007] (у статті автор підкреслює популярність *“досить несерйозних”* телевізійних шоу).

Як бачимо, виконання КВ як прецедентними феноменами персуазивної функції залежить від умов адаптації у новому контексті – їх уведенні як цитатних фрагментів, що аргументують текст-приймач або ж полемізують з ним. Важливо враховувати й те, що при неатрибутованому введенні цитат (без вказівки на автора, назви твору тощо) вони можуть сприйматися як загальнонародні прислів'я чи загальні фрази (*Gemeinplätze*). Тобто, використання ептонімів із зазначенням їх авторства або тексту-першоджерела сприятиме підвищенню ефективності переконання реципієнта. Це відбувається завдяки апеляції до концепту автора висловлювання як до прецедентної особистості німецької лінгвокультури.

Виконання ептонімами Й.В. Гете персуазивної функції помічено нами у 25 % прикладів. Припускаємо, що цей відсоток може бути значно вищим при дослідженні текстів-інтерв'ю, які фіксують усне мовлення.

**III. Парольна функція.** Уживання КВ, що є прецедентними для певної лінгвокультури, може слугувати засобом групової ідентифікації, виконуючи парольну функцію. Так, використання цитат Гете у XIX ст. свід-

чило не тільки про високий освітній рівень мовця, а й про його належність до освіченого бюргерського класу. Парольна функція виявляється передовсім у живому мовленні при взаємодії комунікантів. У нашій роботі можемо робити висновки щодо виконання ептонімами Й.В. Гете цієї функції лише опосередковано, користуючись контекстуальним аналізом.

Зазначимо, що в цілому використання слів класика втратило свій престиж для сучасної німецькомовної спільноти. Порівн., наприклад:

*Bildung mitzubringen, ist kein Ausweis mehr für eine bestimmte gesellschaftliche Klasse. Früher musste es schon ein Goethe-Zitat sein, heute genügt der Mercedes vor der Tür* [SPIEGEL online, 11.10.2003] (нарікання автора на те, що у сучасному суспільстві престижним є не освіченість, а наявність матеріальних благ).

Людину, яка й на сьогодні охоче використовує цитати Гете, називають представником освіченого бюргерства (Bildungsbürger):

*Mit Rolex-Uhr und Goldkettchen am Handgelenk kommt er daher wie manch ein Unterweltler. Aber er flücht, ganz Bildungsbürger, immer wieder ein Goethe-Zitat ins Gespräch* [SPIEGEL online, 16.11.1992].

Незважаючи на зміни в рецепції Гете і практику використання "класичних сентенцій", знання та вживання відомих цитат автора і сьогодні свідчать про високий рівень "класичної" освіти та вважається індикатором належності до німецької культури загалом. Порівн., наприклад, ситуацію описану в газеті "Frankfurter Allgemeine Sonntagszeitung":

*Klassische Bildung bewies dagegen in dieser Woche EZB-Präsident Jean-Claude Trichet. Ein Journalist verband seine Frage mit einem Zitat aus Goethes Faust: "Der Worte sind genug gewechselt, laßt uns endlich Taten sehen" – in der Originalfassung. Trichet antwortete mit Heine: "Ich weiß nicht, was soll es bedeuten..." – ebenfalls auf deutsch* [FASZ, 06.11.2005, Nr. 44, s. 50] (голова Європейського центрального банку Жан-Клод Тріше не тільки показав високий рівень володіння німецькою мовою, а й підтвердив свою класичну освіту, використавши у відповідь на запитання журналіста, що містило ептонім Гете, цитату іншого видатного німецького поета – Г. Гейне).

Незнання чи помилкове вживання носієм мови КВ класика не схвалюється в суспільстві й навіть може поставити в незручне становище. Порівн. наступний приклад:

*Hans Apel, 45, Bonns Finanzminister, suchte im Bundestag Hilfe beim falschen Dichter. Während einer Debatte übte der Hamburger Unionsschelte und sagte: "Da kann ich nur mit Wilhelm Busch zitieren: Man merkt die Absicht, und man ist verstimmt". Bundestagsbeamte deckten Apels Unkunde im ausgedruckten Wortprotokoll der Sitzung und notierten den Ausspruch ohne Angabe des wahren Zitatschöpfers, Johann Wolfgang von Goethe...* [SPIEGEL, 09.05.1977, Nr. 20, s. 240] (виступаючи у бундестазі, міністр фінансів неправильно назвав автора крилатого виразу, проте у письмовому протоколі ця помилка була прихована).

На нашу думку, парольна функція виявляє себе не тільки при ідентифікації групової належності індивіда. Вживаючи КВ, мовець демонструє водночас свою життєву позицію, концентровано виражає власні переконання, позиціонує себе як освічену та ерудовану особистість. У цьому аспекті парольна функція є близькою до виділеної Г.-Г. Люгером "функції самопрезентації" (Selbstdarstellung), причому така презентація власної особистості може бути як мимовільною, так і цілеспрямованою [8, с. 205]. Розглянемо, наприклад, оголошення із газетної рубрики "Heiraten" (укр. відповідник – "Шукаю другу половинку"):

*Habe nun, ach! c'est la vie, Der Liebe Lust und Ungestüm Und leider auch die Havarie Durchaus studiert mit heißem Bemühn. Da steh ich nun, ich armer Tor! Und bin so klug als wie zuvor... Der Tor ist Lehrer (Naturwiss.), 45/1,76/ 70, NR, gesch. und lebt in KARLSRUHE. Er liebt die Musik und vielleicht auch bald Dich; Gebildete, schlanke, aufrichtige Sie (bis 40, gerne auch mit Anhang), die sich eine dauerhafte Lebensgemeinschaft wünscht* [ZEIT, 18.11.1994, Nr. 47].

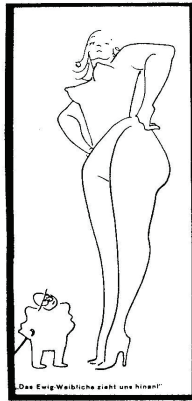
Використовуючи у своєму оголошенні рядки із відомого монологу Фауста, а також крилатий вираз французькою (c'est la vie), автор, безперечно, позиціонує себе як особистість певного освітнього рівня та соціального статусу. Зазначимо, що вимогами до бажаної нареченої є також освіченість (Er liebt die Musik und vielleicht auch bald Dich; Gebildete, schlanke, aufrichtige Sie). При цьому автор оголошення зумів досить уміло модифікувати КВ відповідно до опису власної життєвої ситуації. Порівн. уривок із драми: Habe nun, ach! Philosophie, / Juristerei und Medizin, / Und leider auch Theologie / Durchaus studiert, mit heißem Bemühn. Замінивши назви наук (Philosophie, / Juristerei und Medizin; Theologie) в оригінальній цитаті на Der Liebe Lust und Ungestüm та die Havarie, автор натякає на вже існуючий гіркий досвід у любовних стосунках, адже він розлучений (gesch.).

Побудувавши таким оригінальним способом своє оголошення, автор зумів репрезентувати себе як креативну особистість, виявити власну оригінальність і дотепність. Зауважимо, що обігравання відомого цитатного фрагменту у наведеному прикладі виконує крім парольної, ще й людичну функцію.

**IV. Людична функція.** Людична функція передбачає використання прецедентних феноменів для створення мовної гри, у якій автор ніби задає загадку, розгадування якої приносить задоволення читачеві. Така мовна гра сприяє зниженню напруженості спілкування, привертає увагу до форми тексту, робить його менш формальним [3]. Як свідчить мовний матеріал, людична функція має важливе значення для реалізації КВ Й.В. Гете, оскільки зафіксована нами у 30 % аналізованих фрагментів. Вона виявляється у використанні ептонімів Гете у стилістично занижених контекстах (протиставлення високого й низького, велично-патетичного й буденного) та створенні різноманітних модифікацій, які покликані заінтригувати, розсмішити читача, перевести мовлення в жартівливу тональність. Розглянемо реалізацію цієї функції на прикладі цитати "Das Ewig-Weibliche zieht uns hinan", яка, маючи вигідну позицію для запам'ятовування (є заключною фразою трагедії "Фауст"), стала крилатою в німецькій мові.

В оригіналі твору Й.В. Гете використовує фразу для позначення високої ідеальної сутності – могутньої притягальної сили Божої любові та милості, яка має у автора жіноче начало (див. трактування у [7]). Бук-

вальне ж прочитання ептоніма (коли мають на увазі привабливість жінки взагалі) уможливило використання цього патетичного вислову у жартівливо-еротичному контексті (протиставлення високого й низького). Порівн. наприклад, нижче подану карикатуру із підписом “*Das Ewig-Weibliche zieht uns hinan!*”.



Застосування структурних трансформацій розширює можливості ігрового використання ептоніма та накладання додаткових смислів. Так, за допомогою антонімічної заміни прислівників *hinab* – *hinan* у наступному прикладі влучно прокоментовано поразку міністра культури на виборах до баварського ландтагу:

*Das Ewigweibliche zog ihn hinab. Bayerns Kultusminister Professor Theodor Maunz (CSU) kapitulierte vor der Beharrlichkeit einer Frau...* [SPIEGEL, 22.07.1964, Nr. 30, S. 32].

Отже, ептоніми Й.В. Гете у публіцистиці 2-ї половини ХХ ст.–поч. ХХІ ст. виконують переважно номінативну функцію, слугуючи своєрідними “асоціативними стимулами” для активізації у свідомості реципієнта окремих аспектів тексту-першоджерела. Персуазивна функція виявляється у зверненні до висловів Й.В. Гете як елітарної особистості німецької лінгвокультури з метою переконання реципієнта. Незважаючи на втрату пароліній функцією свого пріоритетного значення, характерного для ХІХ ст., знання та вживання відомих цитат автора і сьогодні свідчать про високий рівень “класичної” освіти та вважається індикатором належності до німецької культури загалом. Велике значення для мовленнєвої реалізації ептонімів Й.В. Гете має людична функція, яка проявляється шляхом різноманітних трансформацій ептонімів у тексті чи їх вживання у *стилістично занижених контекстах*. Оскільки модифікування ептонімів надзвичайно популярне в сучасній німецькій лінгвокультурі, вивчення цього явища вважаємо досить перспективним об’єктом наших подальших наукових розвідок.

#### Література:

1. Гак В. Г. Языковые преобразования / В. Г. Гак. – М. : Языки русской культуры, 1998. – 736 с.
2. Найдюк О. В. Семантичні та функціональні особливості прецедентних феноменів у німецькомовному дискурсі : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 “Германські мови” / Найдюк Оксана Василівна. – К., 2009. – 17 с.
3. Нахимова Е. А. Прецедентные имена в массовой коммуникации [Електронний ресурс]. – Екатеринбург : Наука, 2007. – 207 с. – Режим доступу : <http://www.philology.ru/linguistics2/nakhimova-07a.htm>
4. Оніщенко Н. А. Прецедентна особистість як чинник формування ептонімного фонду (на матеріалі афоризмів Й. В. Гете) / Н. А. Оніщенко // Вісник Харківського національного університету / гол. ред. Шевченко І. С. – Харків : Константа, 2009. – № 848. – С. 72–77. – (Серія : Романо-германська філологія. Методика викладання іноземних мов).
5. Слышкин Г. Г. Лингвокультурные концепты прецедентных текстов в сознании и дискурсе [Електронний ресурс]. – М. : Academia, 2000. – 128 с. – Режим доступу : [http://window.edu.ru/window/library?p\\_rid=66886](http://window.edu.ru/window/library?p_rid=66886)
6. Duden 11. Redewendungen und sprichwörtliche Redensarten : Idiomaticsches Wörterbuch der deutschen Sprache / [bearb. von Günther Drosdowski und Werner Scholze-Stubenrecht]. – Nach den Regeln der neuen dt. Rechtschreibung überarb. Nachdr. der 1. Aufl. – Mannheim ; Leipzig ; Wien ; Zürich : Dudenverlag, 1998. – 864 s.
7. Goethe-Wörterbuch [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.gwb.uni-trier.de/>
8. Lüger H.-H. Satzwertige Phraseologismen: eine pragmalinguistische Untersuchung / H.-H. Lüger. – Wien : Edition Praesens, 1999. – 313 s.